

ОЗНАКИ НАСИЛЬСТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

УДК 343.6

Актуальність теми. Насильство як одна з форм суспільно небезпечної поведінки детерміновано соціально-економічними, політичними і морально-психологічними умовами життя суспільства. Суспільно небезпечне насильство належить до тих соціальних феноменів, які, як зауважує А.Е. Жалінський, «нерідко опинялися в центрі уваги творців філософських систем і концепцій для обґрунтування суджень про сенс людського існування, свободи волі, розвиток суспільства і т. п.».

В умовах сучасності, коли, з одного боку, відбувається становлення нової української державності, а з іншого, – виникає зіткнення з проблемами глобалізації, що породжують, у тому числі, тероризм, захоплення заручників, торгівлю людьми, використання рабської праці та інші насильницькі діяння, залишається незмінним інтерес до насильницької поведінки людей. У кримінальному законі, як на дзеркальній поверхні, повинні відобразитися ті форми суспільно небезпечного насильства, які потребують охорони засобами кримінального права.

Стан досліджень. Серед сучасних учених, які тією чи іншою мірою розробляли проблеми насильства у кримінальному праві, слід назвати таких, як Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, В.К. Грищук, О.М. Гумін, С.О. Гуртовенко, В.П.Ємельянов, А.Ф.Зелінський, А.О. Йосипів, О.О.Кваша, М.В.Костицький, О.М. Костенко, П.П.Михайленко, В.О. Навроцький, В.Я.Тацій, В.П. Тихий, М.І.Хавронюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Проблема насильства у суспільстві є однією з найгостріших проблем усього людства. Зважаючи на її різносторонність, насильницька чи агресивна поведінка людини виступає об'єктом дослідження багатьох наук. Саме тому, як слушно зазначає А.О.Йосипів, насильство може розглядатися у різних аспектах: історичному, соціологічному, політологічному,

психологічному, юридичному [1, с. 9]. Можна також говорити і про інші аспекти цієї проблеми в контексті політики в сфері протидії злочинності: пенітенціарний, кримінально-процесуальний, криміналістичний, судово-медичний, кримінологічний і т.п. Крім того, О.В.Старков та О.В.Тюменев зазначають, що існує спеціальна наука – віолентологія (від англ. violence – насилля) [2, с. 6-7].

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «насильство» у двох значеннях: «1. Застосування фізичної сили до когось-небудь. 2. Застосування сили для досягнення чогось-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [3, с. 735]. Аналогічні визначення терміну «насильство» містяться у «Тлумачному словнику української мови» та «Словнику української мови» [4, с. 184]. Серед російських словників найбільш повне тлумачення терміну «насильство» міститься у словнику Брокгауза і Єфрона: «незаконное употребление силы против личности потерпевшего, принуждение его что-либо сделать или не делать, что-либо испытать или перенести. Н. может быть физическое или психическое; последнее всего чаще выражается в форме угроз Н. может быть средством для учинения другого преступления (разбоя, грабежа, изнасилования, посягательства на личную свободу); тогда оно входит в состав последнего и им поглощается. Как самостоятельное преступление, Н. состоит в противозаконном употреблении силы против личности, не переходящему в иное преступление» [5].

Виходячи з наведених визначень, насильство в його етимологічному розумінні співставляється або із застосуванням примусу до іншої особи з метою заставити її щось зробити або просто із застосуванням фізичної сили до іншої особи. Однак цього явно недостатньо для розуміння поняття «насильство» в кримінально-правовому аспекті.

Насильству, в першу чергу, притаманні всі ознаки, які характерні для злочину взагалі і наведені у ст. 11 КК України з відповідними понятійними уточненнями.

Стосовно того, чи є насильство суспільно-небезпечним і протиправним у кримінально-правому розумінні на даний час іс-

нують різні точки зору. Згідно однієї з них, поняття насильство охоплює і ті випадки, коли особа вчиняє правомірні дії із застосуванням фізичної сили чи примусу. Зокрема, правомірним насильством вважаються дії, спрямовані на захист від суспільно небезпечного посягання без перевищення меж необхідної оборони. Таку точку зору висловлювали І.Я. Козаченко і Я.Д. Сабіров [6, с. 27-36], А.В.Наумов [7, с. 56] та ін.

В такому контексті правомірним насильством слід вважати і всі примусові засоби кримінально-правового впливу чи заходи безпеки (покарання, примусові заходи медичного характеру тощо), а також всі можливі варіанти правомірного спричинення шкоди організму людини (наприклад, діяльність стоматолога по видаленню зуба).

З іншої сторони висловлюється точка зору, що насильство існує тільки, коли фізична сили чи інші засоби впливу на особу проти або за відсутності її волі застосовуються всупереч закону. Насильство може бути тільки протиправним [8, с. 106].

В найширшому розумінні, під насильством у праві слід розуміти будь-який вплив на людину проти або за відсутності її волі із застосуванням фізичної сили, примусу чи інших заходів впливу. Оскільки однією із ознак держави є застосування державного примусу, то такі заходи, будучи застосовані проти волі особи, є дуже схожими із насильством. Однак, очевидно, у такому аспекті мова йде не про насильство, а про правомірне застосування заходів державного примусу чи правомірне спричинення шкоди. В об'єкт даного дослідження не входить вивчення правомірного застосування примусових заходів чи правомірне спричинення шкоди, тому в контексті політики у сфері боротьби зі злочинністю варто погодитись з тезою, що насильство може бути тільки протиправним і суспільно небезпечним. Крім того, відсутність ознак суспільної небезпеки і протиправності ставить діяння особи, яка захищається від суспільно небезпечного посягання, на один рівень з діянням нападника. Як справедливо зазначив Л.В.Сердюк: «вряд ли целесообразно смешивать применение силы, например, женщиной для самообороны от насильника и действий само-

го насильника. Кака я же она «насылньца», еслл она, напролвл, пылаеаьа прелолवलрвалла насылле?» [9, с. 13].

Цілком слушною вллаеаьа ползлцл В.О.Навроцького, зглдно якой «насылство – це завждл проллпправне длланья» [10, с.151]. Вллоаьацл з цього незрозумлою вллаеаьа ползлцл законоаавця щодо вллокорлстанья термлну «проллпправне» (ч.5 ст.36, ч. 1 ст. 115 КК Укралнл) або «проллзаконне» (ст.116, 123 КК Укралнл) насылство. А яке ж ще можливе насылство, як не проллпправне чл проллзаконне? У зв'язку з цлм варло поаодлтелсь лз влслवलною В.О.Навроцьклм ползлцлою л влклочллчл у назвалх статьях улочнення насылства як «проллпправне», «проллзаконне».

Вллоаьацл з того, що насылньцька поведлнка є проявом взагалл агреслвной поведлнки, то обов'язковлм проявом насылства є прлтаманнл агреслл намлр [11, с. 27-29] (у крлмлнально-правовому значеннл - умлсел) спрлчлненья шкоаьа ллоаьацл (лде мова про шкоаьа флзлчнлй цллсносл лбо пслхлчнному здоров'ю ллоаьацл), що хараклтерлзує насылньцьклй злочлн як влнне, а точнлше, влклочлно умлсне, длланья. Незважаючи на трудносл, пов'язанл лз встановленьям наявностл чл влдеуслнностл умлслу, спрлмованого на спрлчлненья шкоаьа лншлй ллоаьацл, варло влдллячл його як обов'язкову ознаку злочлну, що вчлняеаьа лз застосуваньям насылства.

Якщо б умлсел, спрлмованлй на спрлчлненья шкоаьа, не влзнавався влклочною формою влнл в насылньцькх злочлнах, то будь-яке влпааьакове спрлчлненья шкоаьа сллд було б кваллфлкувати як насылство. Крлм того, наявнлсть умлслу, спрлмованого на спрлчлненья флзлчнлй чл пслхлчнлй шкоаьа органлзму ллоаьацл плдтвераьає ознаку сусплльнол небезпекл злочлну, що вчлняеаьа лз застосуваньям насылства л влклочає кваллфлкацлю у якостл такого, напрлклад, длляльнлсть хлрурга плд час операцлл.

Насамкленець, не сллд забувати л про етапл реаллзацлл злочлнного умлслу. Якщо ознаку влклочно умлсного спрлчлненья шкоаьа лншлй ллоаьацл влклочлчл з обов'язковлх ознак злочлну, що вчлняеаьа лз застосуваньям насылства, то влпааьацл, у якх особа намагаеаьа спрлчлнлчл шкоаьа, але безусплшно (замах на злочлн), не можна було б оцлнлчл як насылство. А такл влпааьацл

слід розглядати як насильство, навіть якщо потерпілому не було спричинено ніякої шкоди. Тому у якості насильства слід розуміти не лише поведінку, при якій спричиняється реальна шкода, але і будь-які дії, які створюють загрозу спричинення шкоди іншій людині.

У юридичній літературі дискусію викликає також питання волі потерпілого. Саме за цією рисою насильство відрізняється від аутоагресії – жорстокого поводження із самим собою, посягання на власне життя і здоров'я. Сама по собі аутоагресивна поведінка не є протиправною. Кримінально-караною буде лише поведінка, яка використовує аутоагресію для досягнення інших злочинних цілей: наприклад, спричинення собі тілесних ушкоджень з метою ухилення від призову (ст.ст. 335, 336 КК України) чи військової служби (ст. 409 КК України).

Виходячи з цього, насильством визнається вплив на особу всупереч її волі. Однак з цього приводу позиції вчених не однозначні. З однієї сторони висловлюється думка, що насильством повинне визнаватися і протиправне спричинення шкоди іншій особі, вчинене за її згодою. Зокрема Р. А. Базаров вказував, що із розуміння насильства лише як такого, що суперечить волі потерпілого «должно следовать, что причинение телесных повреждений или лишение жизни по просьбе, по воле потерпевшего не признается насилем.... Очевидно, что такое мнение протворечит уголовному законодательству» [12, с. 28]. Визнає спричинення шкоди за згодою потерпілого насильницьким злочином і Л.Д.Гаухман [13, с. 6-11]. Цілком слушно вказаним положенням заперечують Ю. В. Радостева, А. М. Подгайний, Р. Д. Шараров та ін., які наголошують, що саме значення слова насилля свідчить про те, що злочинець діє проти волі особи. Тому варто підтримати слушну думку В.І. Сімонова, який вказує, що насильство може здійснюватися як проти, так і «помимо» волі потерпілого [14, с. 9, 12].

З цього приводу Ю.В.Радостева зазначає, що насилля здійснюється проти волі особи тоді, коли сам потерпілий усвідомлює факт злочинного посягання на нього. Якщо ж потерпілий не усві-

домлює факту злочинного посягання (наприклад, внаслідок безпорадного стану) і, відповідно, не виражає свою волю, то слід вважати, що злочинець діє за відсутності волі потерпілого, і при наявності мети спричинення шкоди потерпілому вчиняє насильницький злочин [15, с. 48-49].

Причому для визнання діяння насильницьким злочином необхідне усвідомлення його в такій якості самим злочинцем, який розуміє, що посягає на охоронювані кримінальним законом права і свободи потерпілого. Також із цього положення випливає важливий висновок, що насильство існує і при впливі на неосудних, малолітніх та інших осіб, які не здатні усвідомлювати відповідний характер посягання.

Таким чином, в цілому ознаку винності, притаманну всім злочинам, в контексті злочину, що вчиняється із застосуванням насильства, слід уточнити положенням про виключно умисний характер даного діяння, яке вчиняється проти волі (всупереч) потерпілого.

Насильство завжди розглядається як модель поведінки людини, а не як певна емоція чи певне ставлення до іншої людини. Злість зовсім не виступає обов'язковою умовою подальшої насильницької поведінки; так само насильницькі злочинці не обов'язково повинні ненавидіти потерпілого. Тому наступною рисою злочину, що вчиняється із застосуванням насильства (як і всіх інших злочинів) виступає прояв поведінки людини – діяння.

В юридичній літературі дискусійним залишається питання про можливість вчинення злочину, що вчиняється із застосуванням насильства шляхом бездіяльності. Проти такої можливості виступали Л.Д. Гаухман, І.Я. Козаченко, Р.Д. Сабіров, А.В. Іващенко та ін. Можливість вчинення злочину, що вчиняється із застосуванням насильства шляхом бездіяльності допускають як сучасні дослідники кримінально-правових аспектів насильства (Р.Д. Шарапов, А.В. Тюменев, Ю.В. Радостева та ін.), так і відомі дослідники минулого століття (А.А. Піонтковський, В.Д. Меньшагін та ін.) У якості класичного прикладу наводиться ненадання матір'ю їжі своїй дитині з метою заподіяння їй смерті.

Бездіяльність також являється формою поведінки людини, яка проявляється у невиконанні відповідних обов'язків, тому позиція останніх вважається слухною.

Оскільки насильство виникає тільки в системі «людина – людина», то не заперечним залишається і положення ст. 11 КК України «вчинене суб'єктом злочину». При вчиненні злочину, що вчиняється із застосуванням насильства винна особа може використовувати тварин, фізичні явища та інші знаряддя і засоби, але це не впливає на її притягнення її до відповідальності саме за вчинення такого злочину.

Висновки. Таким чином, злочин, що вчиняється із застосуванням насильства можна визначити як передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне умисне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, що скоюється або супроводжується спричиненням фізичної шкоди іншій людині чи створенням загрози спричинення такої шкоди всупереч (проти) її волі.

1. Йосипів А.О. *Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / А.О.Йосипів.* – Львів, 2009. – 23, [1] с.
2. Старков О.В., Тюменев А.В. *Криминовиолентология: учение о криминальном насилии.* – М.: Из-во «Юрлитинформ», 2012. – 448 с.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / [уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел].* – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728, [1] с.
4. *Словник української мови: редакція словників (в II т.) / ред. Тому В.О.Винник, Л.А.Юрчук.* – Т.5. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1975. – 840 с.
5. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона [Электронный ресурс] / гл.ред. Е.Александрова.* – М.: ООО «Издательство» (ИД-ДК-ТМ), 2002. – 1 електрон. опт. диск (DVD-R); 12 см. – Назва з контейнера.
6. Козаченко И.Я. *Уголовно-правовое понятие насилия / И.Я.Козаченко, Я.Д.Сабиров // Уголовный закон и совершенствование мер борьбы с преступностью: Межвуз. сб. науч. тр.* – Свердловск, 1981. – С. 25-36.

7. Наумов А.В. Уголовно-правовое значение насилия / А.В. Наумов // *Насильственная преступность* [под ред В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова]. – М. : СПАРК, 1997. – 138 с.
8. Бужор В.Г. К вопросу об определении общего понятия насилия / В.Г. Бужор // *Криминология и организация профилактики преступлений* : Сб. науч. тр. – М., 1992. – С. 106-108.
9. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 384 с.
10. Навроцький В.О. Насильство за кримінальним правом України / В'ячеслав Олександрович Навроцький. – Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім.В.Чорновола. Збірник наукових праць [Текст] / за заг. ред. : О. І. Сушинський. – Львів : ЛДІНТУ, 200- . – (Юридичні науки). Вип. 2/2007. – 2007. – С. 149-167.
11. Бэрн Р. Агрессия / Р.Бэрн, Д.Ричардсон. – СПб. : Питер, 1997. – 336 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»).
12. Базаров Р.А. Преступность несовершеннолетних: криминальное насилие, меры противодействия / Р.А. Базаров. – Екатеринбург : Екатеринбургская высшая школа МВД, 1995. – 282 с.
13. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступлений / Лев Давидович Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1974. – 167 с.
14. Симонов В.И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия : автореф. дисс. на соискание научн. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.И.Симонов. – Свердловск, 1972. – 20 с.
15. Радостева Ю.В. Уголовно-правовое понятие насилия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Радостева Юлия Викторовна. – Екатеринбург, 2006. – 165 с.

Козич І.В. Ознаки насильства у кримінальному праві

У статті на основі дослідження існуючих в науці кримінального права підходів аналізуються ознаки насильства у кримінальному праві. Серед таких ознак особливо виділено протиправність, умисність діяння, спричинення фізичної шкоди (загрози її спричинення) іншій людині всупереч (проти) її волі.

Ключові слова: насильство, ознаки насильства

Козыч И.В. Признаки насилия в уголовном праве

В статье на основе исследования существующих в науке уголовного права подходов анализируются признаки насилия в уголовном праве. Среди таких признаков особенно выделено противоправность, умысленность деяния, причинение физического вреда (угрозы его причинения) другому человеку вопреки (против) его воли.

Ключевые слова: насилие, признаки насилия

Kozych I.V. Features of violence in criminal law

On the basis of existing research in the science of criminal law author analyzes the features of violence in criminal law. Among such features there are identified wrongfulness, deliberate act to cause physical harm (threat of causing) to another person against her will.

Keywords: violence, features of violence

Павликівський В.І.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА

УДК 343.412

Постановка проблеми: Статтею 34 Конституції України кожній людині гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Конституційно закріплена свобода слова, відсутність цензури дають можливість журналістам всебічно висвітлювати важливі події та явища, впливати на політичні, соціальні та економічні процеси, що відбуваються в державі. Однак, свобода слова у засобах масової інформації не означає всездозволеність та безвідповідальність. Адже ЗМІ не тільки виконують функції соціальної комунікації, інформування, але й виховують, впливають на формування цінностей.

Питанням, пов'язаним з розвитком і функціонуванням ЗМІ в сучасному суспільстві, присвячене цілий ряд фундаментальних і прикладних робіт, велику кількість наукових статей з юридичних, політичних, соціологічних наук та державного управління. Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті розробляли такі дослідники, як: Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, Дж. Бенігер, П. Бурдьє, Н. Вінер, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б.Гунтер, Т. Ван Дейк, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Кері, П. Лазарсфельд, Г. Ласвелл, Д. Макквейл, Т. Петерсон, Т. Роззак, Ф.Сиберт, В. Шрамм. В українській і російській юридичній науці проблематику кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації займалися П. Берзін, Р. Вереша, С. Головатий,